

**“สัตตมหาสถาน” กับกระบวนการออกแบบมุขลินีเจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร
อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม**

**“Sattamahasthan” The process of designing the Mudhalin pagoda.
Wat Phra That Phanom Woramahawihan, Nakhon Phanom Province**

ณัฐวัฒน์ จิตศิลป์^{1*} เมธี ปิรียการนนท์² และ วิวัฒน์ วอทอง³

Nattawat Jitsin^{1*}, Methae Piriyakarnnon² and Wiwat Wotong³

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง และนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม^{1*}
สาขาวิชาสถาปัตยกรรมผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง และนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม²
สาขาวิชาสถาปัตยกรรมภายใน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง และนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม³

Department of Urban Architecture, Faculty of Architecture Urban Design and Creative Art,
Mahasarakham University¹

Department of Architecture, Faculty of Architecture Urban Design and Creative Art,
Mahasarakham University²

Department of Interior Architecture, Faculty of Architecture Urban Design and Creative Art,
Mahasarakham University³

*Corresponding author, e-mail: nattawat.j@msu.ac.th

วันที่รับบทความ: 15 ธันวาคม 2568; วันแก้ไขบทความ: 13 กุมภาพันธ์ 2569; วันที่รับบทความ: 17 กุมภาพันธ์ 2569

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่องศึกษากระบวนการออกแบบมุขลินีเจดีย์วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อ.ธาตุพนม จ.นครพนม มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของสัตตมหาสถานที่มีต่อพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของมุขลินีเจดีย์กับหลักฐานของสัตตมหาสถานในพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร (2) วิเคราะห์แนวความคิดการออกแบบมุขลินีเจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร และ (3) เสนอแนะแนวกระบวนการออกแบบมุขลินีเจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ระเบียบวิจัยเป็นรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่สอดคล้องกับ การวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ และใช้วิธีการของ การวิจัยเชิงบรรยายหรือพรรณนา โดยมุ่งศึกษาปัจจัยและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องประวัติศาสตร์ของความเป็นสัตตมหาสถานเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสำคัญทางศาสนสถาน เพื่อสร้างแนวทางในการออกแบบ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลอิงตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงประวัติศาสตร์ ที่สอดคล้องกับความเป็นสัตตมหาสถาน และความสัมพันธ์ของบริบทพื้นที่ ร่วมกับการสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร การสำรวจพื้นที่ และการสัมภาษณ์ เพื่อสรุปว่าปัจจัยใดมีบทบาทสำคัญต่อการออกแบบมุขลินีเจดีย์ ผลของการศึกษาพบว่า โดยวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร เป็นหนึ่งในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทยและภูมิภาคอินโดจีน โดยมีความเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับ “สัตตมหาสถาน” ทำให้เกิดการวิเคราะห์กระบวนการและการสร้างแนวความคิดการออกแบบออกแบบมุขลินีเจดีย์ คือ “การสร้างสรรค์สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เปี่ยมไปด้วยความหมาย” สรรวมุขลินีเจดีย์แห่งธรรมะเป็นสถานที่รวบรวมเรื่องราวและสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา โดยเป็นการนำผลการศึกษาที่ได้

จากการค้นคว้ามาประยุกต์ใช้ในการออกแบบมูจลินท์เจดีย์ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่งในการสร้างสรรค์ผลงานที่ตอบโจทย์ทั้งด้านศิลปะ ความหมายทางพระพุทธศาสนา และความเป็นไปได้ในการก่อสร้างจริง เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ดีที่สุดเน้นการให้ความหมายทางพระพุทธศาสนาโดยความหมายของสระมูจลินท์และดอกบัวในพระพุทธศาสนาเพื่อนำไปสู่การออกแบบที่สื่อความหมายได้อย่างถูกต้อง

คำสำคัญ: สัตมहाสถาน, แนวความคิด, การออกแบบ, สถาปัตยกรรม, มูจลินท์เจดีย์

Abstract

The research project “The Process of Designing the Mudhalin Pagoda, Wat Phra That Phanom Woramahawihan, Nakhon Phanom Province” aimed to : (1) study the historical background and significance of the Sattamahasathan (Seven Great Sacred Places) in relation to the area of Wat Phra That Phanom Woramahawihan, and to examine the relationship between Mujalin Pagoda and the evidence of the Sattamahasathan within the temple grounds; (2) analyze the design concepts of Mujalin Pagoda at Wat Phra That Phanom Woramahawihan; and (3) propose guidelines for the design process of Mujalin Pagoda at the temple. The research methodology is based on a qualitative research approach grounded in historical and descriptive research methods to examine key factors and relationships associated with the historical concept of Sattamahasathan the analysis aims to clarify their significance as religious sites and to develop a conceptual framework for the architectural design. This analysis is conducted in accordance with qualitative and historical research approaches, aligning with the conceptual framework of Sattamahasathan and its relationship to the spatial context. Data are synthesized from documentary research, site surveys, and in-depth interviews in order to identify and determine the key factors that significantly influence the architectural design of the Muchalin Pagoda. The findings reveal that Wat Phra That Phanom Woramahawihan constitutes one of the most significant sacred sites in Thailand and the Indochina region, exhibiting a profound symbolic association with the concept of the “Sattamahasathan”. This study enables an analysis of the design process and the development of a conceptual framework for the Mudhalin Pagoda, defined as “the creation of a sacred place imbued with profound meaning.” The Muchalin Pond of Dhamma is conceived as a place that brings together narratives and symbolic elements of Buddhist teachings and beliefs. This connection led to an analysis of the design process and the development of design concepts derived from documentary research and religious studies. The findings were applied to the design of the Mujalin Pagoda, which is a crucial step in creating a work that responds to artistic expression, Buddhist symbolism, and practical feasibility in construction.

Keywords: Sattamahasathan, Concept, Design, Architecture, Mudhalin Pagoda

บทนำ

“สัตตมหาสถาน” หมายถึงสถานที่สำคัญเจ็ดแห่งที่พระพุทธองค์ประทับเสวยวิมุตติสุขภายหลังตรัสรู้ ณ พุทธคยา แต่ละสัปดาห์สะท้อนกระบวนการพิจารณาธรรมและการดำรงอยู่ในสภาวะแห่งความหลุดพ้น โดยหลักฐานในพระไตรปิฎกระบุว่าภายหลังตรัสรู้ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ควงต้นพระศรีมหาโพธิ์ใกล้แม่น้ำเนรัญชราในแคว้นอุรุเวลา เสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา 7 วัน และทรงพิจารณาธรรมอันเป็นหลักแห่งเหตุปัจจัยของสรรพสิ่ง เหตุการณ์ดังกล่าวถือเป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดสัตตมหาสถานในสัปดาห์ต่อมา ได้แก่ โพธิบัลลังก์ อนิมิสเจดีย์ รัตนจกรมเจดีย์ รัตนฆรเจดีย์ อชปาลนิโครธ สระมุจลินท์ และราชายตนะ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542) คัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวรรค ตอนโพธิกถา กล่าวถึงเหตุการณ์ภายหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยระบุสถานที่สำคัญที่พระพุทธองค์เสด็จประทับและเสวยวิมุตติสุขในช่วงต้นของพุทธกิจจำนวนสี่แห่ง ได้แก่ บริเวณควงต้นพระศรีมหาโพธิ์ (โพธิกถา) อชปาลนิโครธ (อชปาลกถา) สระมุจลินท์ (มุจลินทกถา) และราชายตนะ (ราชายตนกถา) เหตุการณ์เหล่านี้สะท้อนความสำคัญของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในช่วงหลังการตรัสรู้ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นฐานสำคัญในการพัฒนาและอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ภายหลังการตรัสรู้ในคติพุทธศาสนา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542) โดยที่ “สระมุจลินท์” เป็นหนึ่งในสถานที่สำคัญ ซึ่งตามพุทธประวัติระบุว่าพระพุทธองค์ประทับนั่ง ณ บริเวณสระน้ำ และมีพญานาคมุจลินท์แผ่พังพานปกป้องจากลมฝน เหตุการณ์นี้ปรากฏในพระไตรปิฎกฝ่ายพระวินัยปิฎก มหาวรรค (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542) และต่อมาได้ถูกนำไปตีความและถ่ายทอดเป็นรากฐานของการสร้างสรรค์สัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับ “นาค” และ “สระน้ำศักดิ์สิทธิ์” ในบริบทของวัดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัดพระธาตุพนมมวรมหาวิหารนับเป็นศาสนสถานสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและลุ่มน้ำโขง โดยเป็นที่ประดิษฐาน “พระอุรังคธาตุ” หรือพระบรมสารีริกธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า ซึ่งตามตำนานและความเชื่อท้องถิ่นกล่าวว่าพระมหากัสสปะเถระได้นำมาบรรจุไว้ในบริเวณกุฎำพราในสมัยแรกเริ่มของการแพร่พุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ ความสำคัญของวัดพระธาตุพนมจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงในฐานะศาสนสถาน หากแต่ปรากฏชัดในฐานะศูนย์รวมศรัทธาและพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ตำนาน ประวัติศาสตร์ และความเชื่อได้ถูกนำมาประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน ทั้งยังสะท้อนบทบาทของพระธาตุพนมในฐานะศาสนสถานสำคัญที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการแพร่ การปรับตัว และการหยั่งรากของพุทธศาสนาในบริบทสังคมลุ่มน้ำโขงและดินแดนสุวรรณภูมิ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546)

การวางผังของวัดพระธาตุพนมมวรมหาวิหาร ซึ่งวัดพระธาตุพนมมวรมหาวิหาร เป็นวัดสำคัญที่มีสถาปัตยกรรมงดงาม และมีการวางผังที่สอดคล้องกับหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป การวางผังของวัดในประเทศไทย จะมีองค์ประกอบหลักที่สำคัญ ได้แก่ อุโบสถ เจดีย์ ศาลาการเปรียญ และวิหาร โดยแต่ละองค์ประกอบจะมีตำแหน่งและทิศทางที่สอดคล้องกับหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยมีพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลาง เพื่อแสดงถึงความสำคัญและเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชน อาคารต่าง ๆ ภายในวัดจะถูกจัดวางให้มีความสัมพันธ์กันโดยพิจารณาถึงประโยชน์ใช้สอย ความสวยงาม และความหมายทางศาสนา อาคารส่วนใหญ่จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียง ซึ่งเป็นที่ที่พระอาทิตย์ขึ้น เป็นการแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า การวางผังจะคำนึงถึงความสมดุลขององค์ประกอบต่าง ๆ โดยจากหลักฐานด้านกายภาพ “ลานโพธิ์ และสระน้ำโบราณ” ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัด สันนิษฐานว่าเป็นพื้นที่ที่สะท้อนรูปแบบของ “สระมุจลินท์” อีกทั้งยังมีการปลูกต้นศรีมหาโพธิ์และการจัดผังวัดที่มีความคล้ายคลึงกับแนวคิดการจัดวางพื้นที่ของสัตตมหาสถาน ทำให้เกิดการตีความว่าวัดพระธาตุพนมอาจทำหน้าที่ “จำลองความหมายของสัตตมหาสถาน” ในบริบททางวัฒนธรรมของท้องถิ่น แม้จะไม่ได้เป็นสัตตมหาสถานดั้งเดิมในอินเดียก็ตาม ในปัจจุบันวัดพระธาตุพนมมวรมหาวิหารมีโครงการพัฒนาพื้นที่สระน้ำโบราณเพื่อสร้าง “พระมุจลินท์เจดีย์” โดยใช้แนวคิดและสัญลักษณ์จากพุทธประวัติเป็นฐานในการออกแบบ เพื่อให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นทั้งศูนย์การ

เรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา แหล่งปฏิบัติธรรม และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ส่งเสริมอัตลักษณ์ของวัด ขณะเดียวกันยังสอดคล้องกับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาศาสนสถานตามหลักวิชาการ

จากที่กล่าวมา “สัตตมหาสถาน” มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อองค์พระธาตุพนม เนื่องจากการเชื่อมโยงระหว่างลักษณะทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ศาสนา และความเชื่อของพุทธศาสนิกชนเข้าด้วยกัน ทำให้พระธาตุพนมมีความหมายลึกซึ้งยิ่งขึ้น นอกจากจะเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐธาตุอันศักดิ์สิทธิ์แล้ว พระธาตุพนมยังถูกมองว่าเป็นสัตตมหาสถานจำลอง หรือ พุทธคยาจำลอง ด้วยเช่นกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลต่อกระบวนการนำรูปแบบแนวคิดที่นำมาใช้ออกแบบงานสถาปัตยกรรมภายในวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ดังนั้น การศึกษาลักษณะของความเป็นมาและความสำคัญของสัตตมหาสถานที่มีต่อพื้นที่พระธาตุพนมวรมหาวิหาร และวิเคราะห์แนวคิดการวางผังวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ที่ส่งเสริมความเป็นสัตตมหาสถานที่สำคัญ และเป็นที่ยอมรับหลักธรรมผ่านงานสถาปัตยกรรม โดยในการศึกษานี้มุ่งเน้นเพื่อได้ข้อมูลไปประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างองค์ความรู้ด้านการออกแบบงานสถาปัตยกรรม และเสนอแนะกระบวนการออกแบบมูลินท์เจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ให้เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญสอดคล้องกับแผนงาน ส่งเสริมการเรียนรู้ทางด้านศาสนา หลักธรรม และการส่งเสริมความเป็นมรดกโลก ที่ส่งผลและส่งเสริมการศึกษาทางศาสนาและสถาปัตยกรรมของวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของสัตตมหาสถานที่มีต่อพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของมูลินท์เจดีย์กับหลักฐานของสัตตมหาสถานในพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร
2. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดการออกแบบมูลินท์เจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร
3. เสนอแนะแนวกระบวนการออกแบบมูลินท์เจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีในงานวิจัยนี้ เป็นการวางฐานรากที่สามารถเชื่อมโยงแนวคิดมิติทางศาสนา ประวัติศาสตร์ และสถาปัตยกรรมเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างกรอบการวิเคราะห์ที่นำไปสู่ข้อสรุปและแนวทางการออกแบบที่มีความหมายทางวัฒนธรรมและคุณค่าทางวิชาการ ประกอบด้วย 1) แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของ “สัตตมหาสถาน” 2) แนวคิดเรื่องสุวรรณภูมิในสมัยพุทธกาล 3) แนวคิดการวิเคราะห์ลักษณะการออกแบบทางสถาปัตยกรรมศาสนสถานของศาสนาพุทธ และ 4) แนวคิดรูปแบบการวางผังบริเวณและพื้นที่ภายในวัด ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของ “สัตตมหาสถาน” เป็นกรอบสำคัญที่ช่วยสร้างความเข้าใจถึงความหมายและความสำคัญของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งเจ็ดแห่งภายหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์การก่อรูปของสถาปัตยกรรมศาสนสถาน การเชื่อมโยงแนวคิดนี้เข้ากับวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ทำให้สามารถวิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของสถานที่ดังกล่าวในฐานะพื้นที่ที่สะท้อนอิทธิพลทางประวัติศาสตร์ ศรัทธา และคติความเชื่อที่ส่งผลต่อการออกแบบสถาปัตยกรรม

2. แนวคิดเรื่องสุวรรณภูมิในสมัยพุทธกาล ที่ผนวกเข้ากับแนวคิดแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของ “สัตตมหาสถาน” เพื่อทำความเข้าใจถึงความเป็นมาและความสำคัญของภูมิภาคสุวรรณภูมิ ทั้งก่อนและหลังพุทธกาลตอนต้น แนวคิดจะช่วยสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการก่อรูปทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นฐานความคิดในการสร้างกระบวนการออกแบบงานสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับภูมิภาคและมรดกทางศาสนา

3. แนวคิดการวิเคราะห์ลักษณะการออกแบบทางสถาปัตยกรรมศาสนสถานของศาสนาพุทธ ซึ่งเป็น การศึกษาองค์ประกอบและลักษณะของงานสถาปัตยกรรมศาสนสถาน โดยเฉพาะกรณีของ “มูจลินท์เจดีย์” เป็น แนวทางสำคัญที่ใช้ในการทำความเข้าใจรูปแบบ การสื่อความหมาย และการพัฒนาทางศิลปกรรมที่สะท้อนคติ พุทธ ศาสนา อันจะนำไปสู่กรอบการวิเคราะห์ด้านการออกแบบในเชิงการออกแบบ

4. แนวคิดรูปแบบการวางผังบริเวณและพื้นที่ภายในวัด และแนวคิดเรื่องเจดีย์ในฐานะศูนย์กลางศรัทธา และสัญลักษณ์จักรวาลสะท้อนบทบาทของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนา โดยแนวคิดเรื่องเจดีย์สะท้อนคติความเชื่อ หน้าที่ และระดับความศักดิ์สิทธิ์ที่แตกต่างกัน ขณะที่บทบาทของพื้นที่และปริมาตรสงฆ์แสดงให้เห็นการจัดลำดับพื้นที่ ตั้งแต่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดไปจนถึงพื้นที่รองรับกิจกรรมของชุมชน การวิเคราะห์องค์ประกอบเหล่านี้ร่วมกันทำให้เห็น ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา วิถีชีวิต และอัตลักษณ์ท้องถิ่นอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ส่งผลให้สามารถตระหนักถึงคุณค่าทาง ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสังคมของพื้นที่ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดวางผังวัดและลำดับพื้นที่จากภายนอกสู่ภายใน (กรมศิลปากร, 2546) ทั้งนี้ยังเป็นการทำความเข้าใจการวางผังวัดในเชิงพื้นที่ ช่วยให้สามารถอธิบายการจัดวาง องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม และความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ของวัดพระธาตุพนมมรรหาววิหาร ซึ่งสะท้อนถึงคติ ความเชื่อ และแบบแผนการออกแบบที่สืบทอดมาแต่โบราณ

โดยสรุปจากการศึกษาแนวคิดสถมมหาสถาน ความสัมพันธ์กับสุวรรณภูมิ และบริบทของวัดพระธาตุพนม มรรหาววิหารเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจแนวคิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนา ซึ่งมีอิทธิพลต่อรูปแบบการจัด วางผัง ลำดับพื้นที่ และความหมายเชิงสัญลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมศาสนสถาน พบว่าวัดพระธาตุพนมมรรหาววิหาร อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนมสถานที่แห่งนี้มีลักษณะของความเป็นสถมมหาสถานในเชิงความเชื่อ โดยทำหน้าที่เป็น ศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของกลุ่มน้ำโขง เชื่อมโยงพุทธประวัติ ความศรัทธา และอัตลักษณ์ท้องถิ่น อีกทั้งยังสัมพันธ์กับ บริบททางประวัติศาสตร์ของสุวรรณภูมิในฐานะเส้นทางทางการเผยแผ่พุทธศาสนา ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวสามารถนำมาใช้ เป็นแนวทางในการสร้างกระบวนการศึกษาและวิเคราะห์การออกแบบงานสถาปัตยกรรม “มูจลินท์เจดีย์”

อย่างไรก็ตามในการวิจัยครั้งนี้ได้มีการศึกษากรณีตัวอย่างต่าง ๆ เพื่อวิเคราะห์กรณีศึกษาของวัด และ สถาปัตยกรรมศาสนสถานที่มีความเกี่ยวข้องกับสถมมหาสถาน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเชิงเปรียบเทียบ เป็นแนวทาง ในการกำหนดกรอบการออกแบบภายใต้ข้อจำกัดและองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมต่อไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่องศึกษากระบวนการออกแบบมูจลินท์เจดีย์วัดพระธาตุพนมมรรหาววิหาร อ. ธาตุพนม จ. นครพนม มีกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังภาพที่ 1

แผนงาน โครงการ หรือแนวทางการพัฒนาพื้นที่ของวัดที่มีอยู่ รวมถึงการค้นคว้าทฤษฎี แนวคิด และกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบสถาปัตยกรรมเชิงพุทธ

3.2 การสำรวจภาคสนาม (Field Survey) โดยการลงพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อ.ธาตุพนม จ. นครพนม เพื่อเก็บข้อมูลผังบริบทจริง วิเคราะห์เส้นทางการใช้พื้นที่ในการจัดทำแผนผังจำลองแนวคิดสถาปัตยกรรมเพื่อประเมินความสัมพันธ์กับพื้นที่จริง

3.3 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยสัมภาษณ์เจ้าอาวาสและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อสะท้อนมุมมอง ความต้องการ และข้อจำกัดในการออกแบบมุขลินีที่เจดีย์วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร บันทึกข้อมูลเพื่อใช้วิเคราะห์คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรม

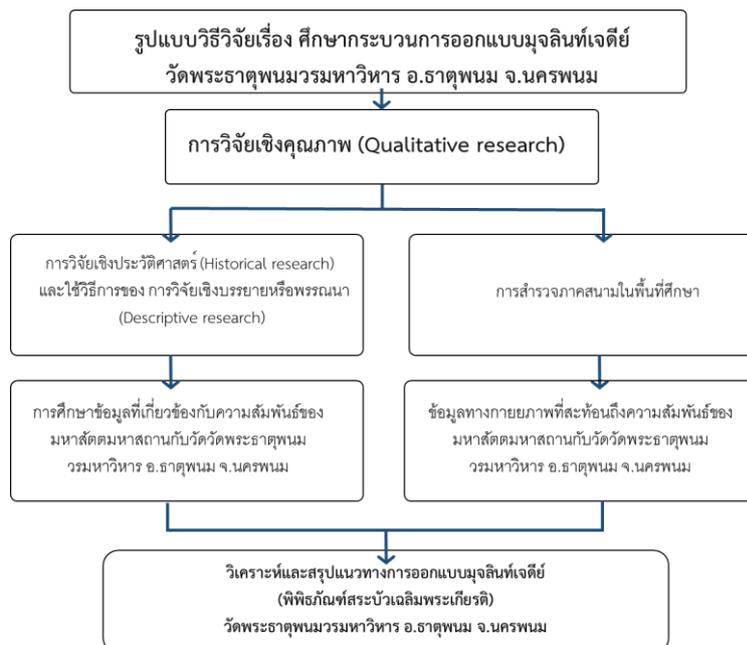
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลอิงตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงประวัติศาสตร์ ประกอบด้วย

4.1 วิเคราะห์ความสำคัญของพื้นที่ที่สอดคล้องกับความเป็นสัตตมหาสถาน และความสัมพันธ์ของบริบทพื้นที่เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลบริบทโดยรอบวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร โดยพิจารณาว่าบริเวณต่าง ๆ มีความสัมพันธ์หรือสอดคล้องกับ “สัตตมหาสถาน” อย่างไร มีความสัมพันธ์เชิงตำแหน่งของอาคาร ความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ทิศทางการใช้สอยอย่างไร ตลอดจนข้อมูลที่ปรากฏในแผนงานของวัดโดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม และแผนผังจำลองแนวคิด

4.2 การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร พื้นที่จริง และการสัมภาษณ์ นำข้อมูลจาก สามแหล่งหลัก ได้แก่ เอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การสำรวจพื้นที่จริง และการสัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าอาวาสและผู้เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ร่วมกัน เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นภาพรวมว่าข้อมูลจากแต่ละแหล่งสนับสนุนกันอย่างไร แล้วสังเคราะห์ออกมาเป็นความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับความเป็นสัตตมหาสถานและความต้องการด้านการออกแบบ

4.3 สรุปผลเพื่อค้นหาเหตุปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการออกแบบมุขลินีที่เจดีย์ รวบรวมผลการวิเคราะห์ทั้งหมดจากเอกสาร พื้นที่จริง และความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้อง เพื่อสรุปว่าปัจจัยใดมีบทบาทสำคัญต่อการออกแบบ

ภาพที่ 2 แสดงวิธีการวิจัย

ผลการวิจัย

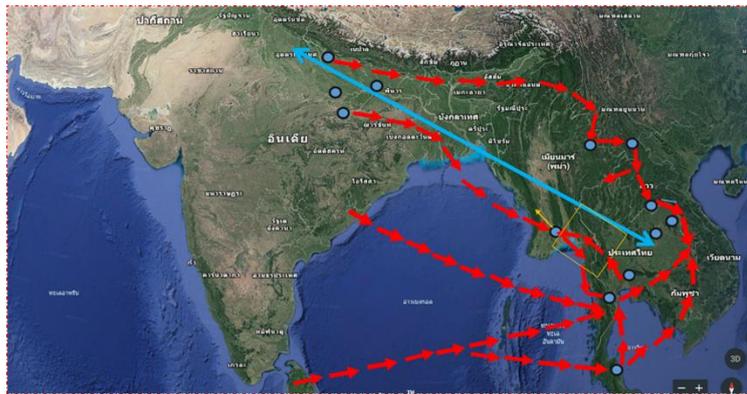
การวิจัยเรื่อง “สัตมहाสถาน” กับกระบวนการออกแบบมูจลินท์เจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม มี ผลการวิจัยนำไปสู่ข้อค้นพบที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. ความเป็นมาและความสำคัญของสัตมहाสถานที่มีต่อพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของมูจลินท์เจดีย์กับหลักฐานของสัตมहाสถานในพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

1.1 ความสำคัญของสัตมहाสถานที่มีต่อพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

สัตมहाสถานเป็นจุดเริ่มต้นหลังจากตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ สัตมहाสถานเป็นเวลา 49 วัน เพื่อทบทวนพระธรรมที่ตรัสรู้ และเป็นการเตรียมความพร้อมเพื่อออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา หลังจากออกจากสัตมहाสถาน พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเผยแผ่พระธรรม โดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็นสาวกองค์แรก ๆ เป็นผู้ติดตาม ทั้งนี้ การสร้างสงฆ์ในช่วงพุทธกิจ 45 พรรษา พระพุทธเจ้าได้ทรงสร้างสงฆ์ขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ได้ปฏิบัติธรรมอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ โดยมีสัตมहाสถานเป็นต้นแบบ และในช่วงพุทธกิจ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้คนเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทำให้พบว่าสัตมहाสถานมีความสำคัญอย่างยิ่งในพุทธกิจ 45 พรรษา เนื่องจากเป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเป็นต้นแบบของการปฏิบัติธรรม ทำให้สัตมहाสถานเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนทั่วโลก

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ (ประเทศไทยในปัจจุบัน) เริ่มจากการค้าขายระหว่างดินแดนสุวรรณภูมิกับอินเดียที่เป็นปัจจัยสำคัญทำให้พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ในเส้นทางการค้า ทำให้พ่อค้า นักเดินทาง รวมถึงพระภิกษุสงฆ์ได้นำหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเข้ามาเผยแผ่ในประเทศ (อัญลักษณ์ อารยตานนท์ และ พระสุทธิสารเมธี, 2565) หลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่สาม พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระสมณทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังนานาประเทศ แบ่งเป็น 9 สาย ซึ่งสายที่ 8 คือดินแดนสุวรรณภูมิ โดยมีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระเป็นหัวหน้าคณะเผยแผ่ (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2562) เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและความรู้ซึ่งกันและกัน และเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ก็ได้ผสมผสานเข้ากับความเชื่อเดิมที่มีอยู่แล้วของผู้คนในท้องถิ่น ทำให้เกิดเป็นพุทธศาสนาในไทยที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น การนับถือผีสามเทวดาคบคู่ไปกับการนับถือพระพุทธเจ้า

ภาพที่ 3 เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ
ที่มา: ญัฐวัฒน์ จิตศีล, เมธี พิริยการนนท์ และวิวัฒน์ วอทอง (2568)

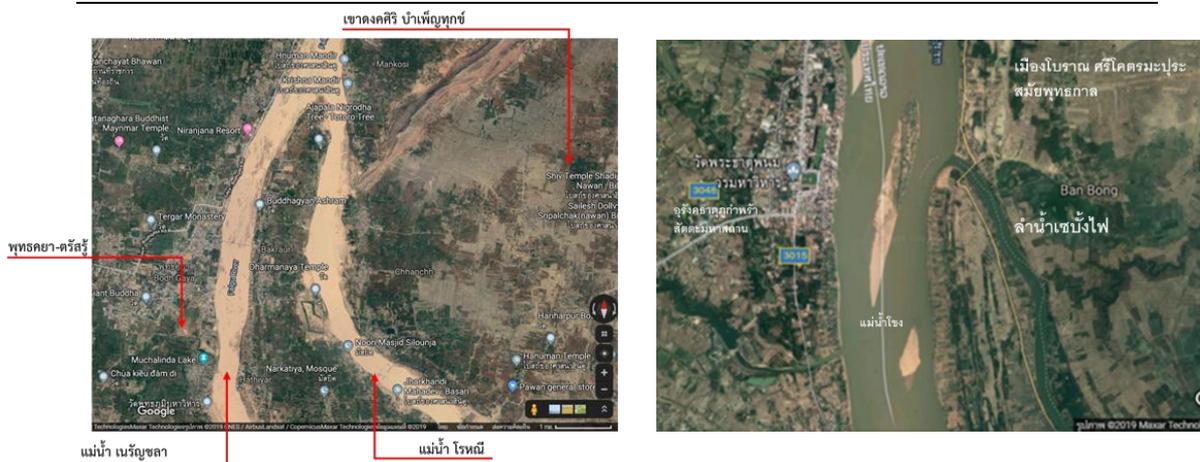
ความเชื่อเรื่องการเสด็จมายังดินแดนสุวรรณภูมิของพระพุทธเจ้าเป็นเนื้อหาสำคัญที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในตำนานพื้นเมืองลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะใน ตำนานอุรังคธาตุ และ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งสะท้อนจินตภาพทางศาสนาและความศรัทธาของชุมชนในภูมิภาค แม้ว่าตำนานเหล่านี้จะไม่ใช่อิงหลักฐานประวัติศาสตร์เชิงประจักษ์ แต่มีบทบาทสำคัญต่อการอธิบายความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่สำคัญต่าง ๆ รวมทั้งวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร (ประเสริฐ ฐ นคร, 2526) ตามเนื้อหาในตำนานเล่าว่า ก่อนเสด็จปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้เสด็จมายังดินแดนสุวรรณภูมิในพุทธพรรษาที่ 35 พร้อมพระอานนท์และพระมหากัสสปะ โดยเสด็จออกจากแคว้นราชคฤห์มาประทับที่แคมหนองคันแทเสื่อน้ำ หรือเวียงจันทน์ในปัจจุบัน จากนั้นได้ตรัสพยากรณ์ถึงการก่อกำเนิดบ้านเมืองในภูมิภาคสุวรรณภูมิ เช่น การสร้างเมืองเวียงจันทน์ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช การสถาปนาเมืองดอยนันทกั้งฮี้ในแคว้นลานช้าง และการนำพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ทั้งนี้ตำนานยังเล่าต่อว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังหลายสถานที่ริมแม่น้ำโขง เช่น แคว้นศรีโคตรบูรณ ดอยกัปปนคีรี (ภูเก้าในปัจจุบัน) เมืองหนองหานหลวง (สกลนคร) และได้ทรงประทับรอยพระบาทในหลายพื้นที่ ก่อนเสด็จนิวัตกลับสู่เมืองราชคฤห์ พร้อมตรัสแก่พระมหากัสสปะว่า เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ให้พระมหากัสสปะนำพระอุรังคธาตุมาบรรจุยังภูเก้าพัว ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นสถานที่ตั้งพระธาตุพนมตามความเชื่อของท้องถิ่น (พนม ทิพยจักร์, 2549) และจากงานศึกษาด้านประวัติศาสตร์สุวรรณภูมิชี้ว่าการเล่าถึงเส้นทางเสด็จของพระพุทธเจ้าในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงสะท้อนความพยายามของชุมชนในการอธิบายความเป็นมาของบ้านเมืองผ่านพุทธศาสนา ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์และความชอบธรรมทางวัฒนธรรม (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543) แม้จะไม่ใช่เหตุการณ์ที่ยืนยันได้ในเชิงโบราณคดี แต่ตำนานเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการก่อรูปมโนทัศน์เกี่ยวกับ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” และเป็นพื้นฐานของการก่อสร้างศาสนสถานสำคัญ เช่น พระธาตุพนมในเวลาต่อมา

จากข้อมูลข้างต้นสามารถสันนิษฐานข้อค้นพบเบื้องต้นได้ว่า “สัตตมหาสถาน” ที่พุทธคยา และ “พระธาตุพนม” มีความคล้ายคลึงกันในด้านลักษณะทางกายภาพ, การเป็นจุดเริ่มต้นและต้นแบบทางศาสนา, การเป็นศูนย์กลางความศรัทธาและการปฏิบัติธรรม, และการเชื่อมโยงกับตำนานพุทธประวัติ สถานที่ทั้งสองจึงมิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางศาสนา แต่ยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและความเชื่อที่สืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1 ความสำคัญของสัตตมหาสถานที่มีต่อพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

หัวข้อ	พุทธคยา สัตตมหาสถานในชมพูทวีป	วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร
ลักษณะทางกายภาพ	มีลักษณะของที่ตั้งที่อยู่ห่างจากแม่น้ำเนรัญชลา และหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียง	มีลักษณะของที่ตั้งที่อยู่ห่างจากแม่น้ำโขงและหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเช่นเดียวกัน
จุดเริ่มต้นและความศักดิ์สิทธิ์	สัตตมหาสถาน คือสถานที่ 7 แห่งที่พระพุทธเจ้าประทับหลังการตรัสรู้ เป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	พระธาตุพนมได้รับการยกย่องว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดแห่งลุ่มน้ำโขง เพราะเชื่อมโยงกับตำนานการเสด็จของพระพุทธเจ้ามายังสุวรรณภูมิ และเกี่ยวกับพระอุรังคธาตุที่ประดิษฐานที่นครพนม
การเป็นต้นแบบของการปฏิบัติธรรมและความศรัทธา	พระพุทธเจ้าทรงใช้เวลา 49 วันเพื่อทบทวนพระธรรม ถือเป็นต้นแบบของการปฏิบัติภาวนาและความมั่นคงทางจิต	พระธาตุพนม เป็นศูนย์รวมศรัทธาของชาวพุทธ ไทย-ลาว ผู้คนมาปฏิบัติธรรมสักการบูชา และใช้เป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ

หัวข้อ	พุทธศตวรรษ สัตตมหาสถานในชมพูทวีป	วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร
การเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	สัตตมหาสถานถือเป็น “ฐานกำเนิด” ของการเผยแผ่ธรรมะไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ของชมพูทวีป	พระธาตุพนม ถือเป็น “ศูนย์กลางแห่งสุวรรณภูมิ” ที่แสดงถึงการมาถึงของพระพุทธศาสนาและการเผยแผ่สู่ท้องถิ่นผ่านทั้งตำนานพระเจ้าเลียบโลกและการสังคายนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช
การเชื่อมโยงกับพุทธประวัติและตำนาน	สัตตมหาสถานผูกพันกับเหตุการณ์สำคัญหลังตรัสรู้ เช่น การแสดงปาฏิหาริย์เพื่อยืนยันพระธรรม	พระธาตุพนมผูกพันกับตำนานอูรังคะตุม ซึ่งบอกเล่าการเสด็จของพระพุทธเจ้ามายังสุวรรณภูมิ
การสืบทอดความศรัทธาและพิธีกรรม	สัตตมหาสถานกลายเป็นสถานที่แสวงบุญของชาวพุทธทั่วโลก	พระธาตุพนม เป็นจุดหมายการแสวงบุญที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของชาวไทย-ลาว

ภาพที่ 4 ความคล้ายคลึงของลักษณะภูมิประเทศของพุทธศตวรรษ สัตตมหาสถานในชมพูทวีป กับวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ที่มา: ญัฐวัฒน์ จิตศีล, เมธี พิริยการนนท์ และวิวัฒน์ วอทอง (2568ข)

1.2. ความสำคัญของสัตตมหาสถานกับการออกแบบวางผังวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ตำนานและความเชื่อในพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดอัตลักษณ์ และสร้างความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมระหว่างชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ ของเอเชีย โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธประวัติ หนึ่งในแนวคิดสำคัญคือ “สัตตมหาสถาน” ซึ่งหมายถึงสถานที่ที่ทั้งเจ็ดที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขตลอดเจ็ดสัปดาห์หลังตรัสรู้ ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมืองพุทธคยา แคว้นมคธโบราณ ตามที่ระบุในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท และงานอธิบายพุทธประวัติเกี่ยวกับช่วงเวลาหลังตรัสรู้ (พุทธศาสนาสมถะแห่งศรีลังกา, 2539) ขณะเดียวกัน งานศึกษาทางตำนานและมานุษยวิทยาวัฒนธรรมในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงชี้ให้เห็นว่า “อูรังคะตุมินทาน” หรือ “ตำนานพระธาตุพนม” มีการเล่าเรื่องราวที่เชื่อมโยงพระพุทธเจ้ากับดินแดนศรีโคตรบูรณ โดยเชื่อว่าพระองค์เสด็จมาประทานพระธรรม โปรดเวไนยสัตว์ และตรัสพุทธพยากรณ์ให้สถานที่แห่งนี้เป็นที่ประดิษฐาน “พระอูรังคะตุม” หรือพระบรมสารีริกธาตุส่วนหน้าอกในอนาคต (กรมศิลปากร, 2483; สุรชัย ชินบุตร, 2559) ตำนานระบุว่าพระมหากัสสปเถระ

พร้อมด้วยพญาเมืองต่าง ๆ ในลุ่มน้ำโขง ร่วมกันสร้าง “อุบมุง” ที่ภูเก้าพราเพื่อบรรจุพระอัฐิธาตุ ซึ่งสอดคล้องกับพื้นที่วัดพระธาตุพนมในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาทางโบราณคดีที่จัดทำหลังเหตุการณ์พังทลายขององค์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2518 ระบุว่า โครงสร้างเจดีย์ที่พบจากการขุดค้นมีลักษณะศิลปกรรมที่สอดคล้องกับโบราณวัตถุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 มากกว่าจะเป็นสมัยพุทธกาลหรือหลังปรินิพพานไม่นาน ดังที่ระบุในตำนาน (กรมศิลปากร, 2522) การขุดค้นยังพบพระบรมสารีริกธาตุและวัตถุประกอบพิธีกรรมจำนวนหนึ่ง ซึ่งกรมศิลปากรตีความว่า อาจสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพระอัฐิธาตุ แต่ไม่สามารถระบุอายุการบรรจุได้อย่างชัดเจนเชิงโบราณคดี โดยในเชิงวาทกรรมรดกวัฒนธรรม แม้หลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารตำนานเกี่ยวกับพระธาตุพนมจะนำไปสู่ข้อสรุปที่แตกต่างกัน แต่ตำนานอัฐิธาตุกลับยังคงมีพลังทางวัฒนธรรมและถูกใช้เป็นการอธิบายที่สำคัญในสังคมสองฝั่งโขง การยกสถานภาพของพระธาตุพนมให้มีความสำคัญในระดับใกล้เคียงกับสถานที่ในพุทธภูมิจึงอาจมองได้ว่าเป็นการตีความเชิงตำนานและอัตลักษณ์ท้องถิ่น มากกว่าการจัดลำดับเป็นสัตตมหาสถานในความหมายตามคัมภีร์โดยตรง และสะท้อนพลวัตของการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ผ่านความทรงจำร่วม พิธีกรรม และการสืบทอดวัฒนธรรมในบริบทลุ่มน้ำโขงร่วมสมัย (สุรชัย ชินบุตร, 2559)

จากการศึกษาค้นคว้าหลังจากหลักข้อมูลต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาพุทธในแคว้นสุวรรณภูมิตะวันออกสืบเนื่องจากพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบันโดยสัตตมหาสถานแห่งที่สอง คือพระธาตุพนมเจดีย์ ศูนย์กลางแห่งแรกในประวัติศาสตร์ ต่อมาเมื่อธรรมเนียมการก่อสร้างสัตตมหาสถานย่อย ทั้งในสุวรรณภูมิตะวันออก ตะวันตก เมืองหงสาวดี ล้านนา พระเจ้าติโลกราช วังพระศรีมหาโพธิ์ (วัดเจติยยอด) พระเจ้าโพธิสารราช หลวงพระบาง พระธาตุบังพวน เป็นต้น กล่าวโดยสรุปสัตตมหาสถาน มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อองค์พระธาตุพนม เนื่องจากการเชื่อมโยงระหว่างลักษณะทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ศาสนา และความเชื่อของพุทธศาสนิกชนเข้าด้วยกัน ทำให้พระธาตุพนมมีความหมายลึกซึ้งยิ่งขึ้น นอกจากนี้จะเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิธาตุอันศักดิ์สิทธิ์แล้ว พระธาตุพนมยังถูกมองว่าเป็น สัตตมหาสถานจำลอง หรือ พุทธคยาจำลอง ด้วยเช่นกัน

2. การวิเคราะห์แนวคิดเพื่อการออกแบบมูจลินท์เจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

2.1. การวางผังวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร กับการผสมผสานศิลปะและความเชื่อของความเป็นสัตตมหาสถาน

การวางผังวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารสามารถวิเคราะห์ถึงความเกี่ยวเนื่องกับความเป็นสัตตมหาสถานจำลองได้ เนื่องจากวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารเป็นวัดสำคัญที่มีสถาปัตยกรรมงดงามและมีการวางผังที่สอดคล้องกับหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนา มีองค์ประกอบหลักที่สำคัญ ได้แก่ อุโบสถ เจดีย์ ศาลาการเปรียญ และวิหาร ในระบบความเชื่อของชุมชนลุ่มน้ำโขง พระธาตุพนมทำหน้าที่เป็น “ศูนย์รวมศรัทธา” และพื้นที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญที่หล่อหลอมความเป็นชุมชนข้ามพรมแดน บทบาททางวัฒนธรรมนี้เปรียบเทียบกับในเชิงสัญลักษณ์เข้ากับความสำคัญของพุทธคยา แม้จะมีฐานะทางประวัติศาสตร์แตกต่างกันก็ตาม (กรมศิลปากร, 2483; สุรชัย ชินบุตร, 2559) พระธาตุพนมตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลางของวัด โดยสร้างให้เป็นองค์ประกอบที่สูงเด่นที่สุด เพื่อสะท้อนถึงความสำคัญทางศาสนาและความเคารพศรัทธาที่พุทธศาสนิกชนมีต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ การจัดวางอาคารภายในวัดล้วนสัมพันธ์กันอย่างมีระบบระเบียบ โดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอย ความงดงามเชิงสถาปัตยกรรม และความหมายเชิงสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนา ตามแบบแผนทั่วไปของวัดไทยและวัดในวัฒนธรรมเถรวาท ซึ่งมักให้ความสำคัญกับความสมดุลเชิงสัญลักษณ์และความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ อาคารประธานมักหันหน้าไปทางทิศตะวันออก อันถือเป็นทิศมงคลและสัมพันธ์กับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แม้จะไม่มีหลักฐานระบุชัดว่าผังของพระธาตุพนมถูกออกแบบตามหลัก

ดังกล่าวโดยตรง แนวคิดเรื่องทิศทางและการจัดวางพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ยังคงเป็นกรอบสำคัญในการตีความผังวัดไทย โดยทั่วไป สามารถจำแนกได้ ดังนี้

1) ศูนย์กลางคือพระธาตุ พระธาตุพนมเป็นจุดศูนย์กลางของวัด การวางผังคำนึงถึงการให้ความสำคัญกับพระธาตุเป็นหลัก อาคารและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ควรจัดวางโดยรอบเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบและสวยงาม ทิศทางและการวางผังวัดควรคำนึงถึงความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เช่น การหันหน้าเข้าสู่ทิศตะวันออก

2) ความสมดุล การจัดวางอาคารต่าง ๆ คำนึงถึงความสมดุลทั้งในด้านรูปทรง สี และขนาด

3) เส้นทาง การออกแบบเส้นทางภายในวัดมีความหลากหลาย เพื่อให้ผู้มาเยือนได้เดินชมและสัมผัสบรรยากาศที่แตกต่างกัน

4) สัญลักษณ์ มีการใช้สัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาในการตกแต่งวัด เช่น ดอกบัว มงคลต่าง ๆ

5) ความเชื่อของชุมชน มีพื้นที่ลานกิจกรรมประเพณีของชุมชนรอบ ๆ วัด เพื่อให้วัดเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ปัจจุบันวัดพระธาตุพนมมรรมหาวีหารมีการพัฒนาและปรับปรุงผังบริเวณเพื่อรองรับจำนวนผู้แสวงบุญและผู้เยี่ยมชมที่เพิ่มมากขึ้น โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์และองค์ประกอบดั้งเดิมของวัดไว้ควบคู่กับการเพิ่มพื้นที่ใช้สอยใหม่ การก่อสร้างอาคารสนับสนุน เช่น ศาลาการเปรียญหลังใหม่ อาคารอำนวยการ และที่พักสำหรับพระสงฆ์ เป็นส่วนหนึ่งของการขยายพื้นที่เพื่อรองรับกิจกรรมทางศาสนาและการบริหารจัดการ นอกจากนี้ ยังมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ให้มีความร่มรื่นและเป็นระเบียบมากขึ้น ผ่านการปลูกต้นไม้ การจัดสวน และการสร้างองค์ประกอบน้ำ เพื่อเสริมบรรยากาศของวัดให้เหมาะสมต่อการประกอบศาสนกิจและการพักผ่อนของผู้มาเยือน พร้อมทั้งเพิ่มสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น พื้นที่จอดรถ ห้องน้ำ และร้านค้าบริการต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ใช้พื้นที่ แม้จะมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง แต่การอนุรักษ์โบราณสถานภายใต้ศิลปกรรมดั้งเดิมเพื่อรักษาเอกลักษณ์เชิงประวัติศาสตร์ของวัดยังคงได้รับความสำคัญเป็นลำดับแรก โดยมีองค์ประกอบภายในวัด ประกอบไปด้วย องค์พระธาตุพนม, พื้นที่ภายในระเบียงคต, พื้นที่สังฆาวาส, พื้นที่ลานธรรม, พื้นที่ฌาปนกิจสถาน และพื้นที่ใช้งานทั่วไป ดังภาพที่ 5

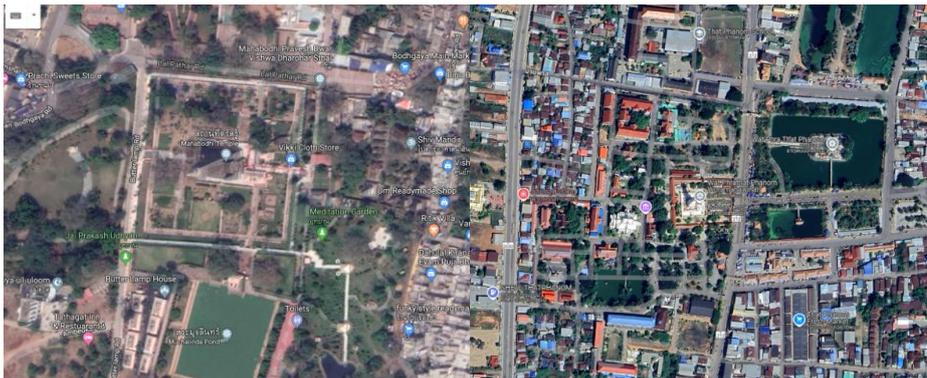
ภาพที่ 5 การวางผังและองค์ประกอบภายในวัดพระธาตุพนมมรรมหาวีหาร

ที่มา: ญัฐวัฒน์ จิตศีล, เมธี พิริยการนนท์ และวิวัฒน์ วอทอง (2568ค)

ความสำคัญของสัตตมหาสถานกับการวางผังวัดพระธาตุพนมมรรมหาวีหารปรากฏผ่านการเชื่อมโยงระหว่างคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ากับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม โดยแนวคิดเรื่องสัตตมหาสถาน หรือ

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่แท้จริงที่สัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำหน้าที่เป็นรากฐานเชิงสัญลักษณ์สะท้อนถึงความศักดิ์สิทธิ์และความหมายเชิงลึกของพื้นที่ การนำแนวคิดนี้มาประกอบการกำหนดผังและองค์ประกอบของวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ช่วยเสริมสร้างมิติทางศาสนาให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ทำให้วัดไม่เพียงเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจแต่ยังเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนเคารพสักการะอย่างสูง เนื่องจากผังวัดสะท้อนถึงหลักธรรม ความทรงจำทางพุทธประวัติ และการสืบทอดความเชื่ออันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ดังนี้

1) สัตตมหาสถานทำหน้าที่เป็นต้นแบบเชิงสัญลักษณ์ในการกำหนดผังวัด โดยเฉพาะองค์ประกอบสำคัญ เช่น สรรวมุจลินท์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และเจดีย์ ซึ่งมักถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นองค์ประกอบหลักในการจัดวางพื้นที่ของวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร 2) การประยุกต์องค์ประกอบของสัตตมหาสถานในการวางผังวัดช่วยสื่อสารเรื่องราวชีวิตและการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจน ทำให้พื้นที่ของวัดมีมิติทางพุทธประวัติที่เด่นชัดและสอดคล้องกับคติความเชื่อดั้งเดิม 3) การเชื่อมโยงระหว่างวัดกับสัตตมหาสถาน ทำให้วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารได้รับการยอมรับในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนในวงกว้าง เนื่องจากผังวัดสะท้อนถึงแบบแผนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในพระพุทธศาสนา 4) การนำองค์ประกอบของสัตตมหาสถานมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบ ช่วยเสริมให้วัดมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและแตกต่างจากวัดอื่น ๆ โดยการผสมผสานความหมายทางศาสนาเข้ากับการออกแบบสถาปัตยกรรม ทำให้เกิดอัตลักษณ์ที่ชัดเจนและโดดเด่นของวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ภาพที่ 6 ความคล้ายคลึงของผังบริเวณของพุทธคยา สัตตมหาสถานในชมพูทวีปกับพระธาตุพนมวรมหาวิหาร
ที่มา: ญัฐวัฒน์ จิตศีล, เมธี พิริยการนนท์ และวิวัฒน์ วอทอง (2568)

ภาพที่ 7 หลักฐานในบริเวณพระธาตุพนมที่หลงเหลือเป็นร่องรอยของเค้าความเป็นสัตตมหาสถาน
ที่มา: ญัฐวัฒน์ จิตศีล, เมธี พิริยการนนท์ และวิวัฒน์ วอทอง (2568)

3. ข้อเสนอแนะการออกแบบมุขลินีท์เจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดสถมมหาสถานกับวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร พบว่าสถมมหาสถานซึ่งเป็นแนวคิดเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ภายหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำหน้าที่เป็นแม่แบบสำคัญด้านสัญลักษณ์และคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา โดยคัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวรรค กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ในสถานที่สำคัญภายหลังการตรัสรู้ในช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนบทบาทของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะศูนย์กลางของความศรัทธา และเป็นฐานสำคัญของการอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาต่อมา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ข) โดยตามคติในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ตำนานและความเชื่อเกี่ยวกับการเผยแผ่พระธรรมมีบทบาทสำคัญในการอธิบายวิธีการสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งสะท้อนผ่านคติ “ดอกบัวสี่เหล่า” อันเป็นอุปมาที่ใช้แบ่งระดับสติปัญญาและความพร้อมในการรับธรรมของมนุษย์ ได้แก่ (1) อุกมภูติปัญญา (2) วิปจิตติปัญญา (3) เนยยะ และ (4) ปทปรมะ แนวคิดดังกล่าวปรากฏในพระไตรปิฎกฝ่ายพระสุตตันตปิฎก โดยเฉพาะในอังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต ซึ่งอธิบายว่าพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาศักยภาพของเวไนยสัตว์แต่ละประเภทก่อนแสดงธรรม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ข) คติการพิจารณาเวไนยสัตว์ดังกล่าวเมื่อพิจารณาควบคู่กับแนวคิดสถมมหาสถาน ย่อมสะท้อนให้เห็นกระบวนการทำงานของพระพุทธศาสนาในฐานะระบบความคิดที่เชื่อมโยงระหว่างการตรัสรู้ การพิจารณาธรรม และการเผยแผ่ธรรม ซึ่งต่อมาได้ถูกถ่ายทอดและตีความผ่านวัฒนธรรม พิธีกรรม และการออกแบบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในภูมิภาคสุวรรณภูมิ รวมถึงบริบทของวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารด้วย ซึ่งจากหลักฐานที่ปรากฏในบริเวณวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ปัจจุบันยังสามารถพบร่องรอยของสระโบราณที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือขององค์พระธาตุ ซึ่งเป็นพื้นที่เชื่อมโยงกับคติความหมายของสถมมหาสถาน โดยเฉพาะสระมุขลินีท์ หนึ่งในสถานที่สำคัญทั้งเจ็ดที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำเลของสระโบราณดังกล่าวสอดคล้องกับการตีความเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับการประดิษฐานพระอัฐิธาตุและต้นศรีมหาโพธิ์ในพื้นที่วัด ซึ่งสะท้อนความพยายามในการสืบสานรูปแบบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับที่พุทธคยา โครงการบูรณะและฟื้นฟูสระโบราณในพื้นที่ โดยมีแนวคิดให้อนุรักษ์โครงสร้างดั้งเดิมของสระ ปรับปรุงพื้นที่เกาะกลางน้ำเพื่อจัดวางประติมากรรมพระพุทธรูปคปรก อนุรักษ์ต้นอ้อपालนิโครธ (ต้นไทร) และพัฒนาพื้นที่โดยรอบให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พุทธศาสนา เช่น พิพิธภัณฑ์บัวสี่เหล่า ตลอดจนปรับปรุงภูมิทัศน์ด้วยการปลูกต้นไม้และจัดสวนน้ำเพื่อให้พื้นที่เหมาะสมต่อการสักการะและการศึกษา ทั้งนี้แนวคิดการอนุรักษ์องค์ประกอบโบราณร่วมกับการพัฒนาเพื่อรองรับบทบาทของวัดในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมร่วมสมัย สอดคล้องกับแนวทางในแผนแม่บทการพัฒนาพื้นที่รอบองค์พระธาตุพนมที่เน้นการรักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมควบคู่กับการใช้งานในยุคปัจจุบัน (ธนาวุฒิ บุญเหลือ และคณะ, 2565)

แนวคิดการออกแบบมุขลินีท์เจดีย์ คือ “การสร้างสรรคสถานศักดิ์สิทธิ์ที่เปี่ยมไปด้วยความหมาย” สระมุขลินีท์แห่งธรรมะเป็นสถานที่รวบรวมเรื่องราวและสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่สัมพันธ์กับบัว สัญลักษณ์สำคัญของพระพุทธศาสนา นิยมใช้เป็นดอกไม้บูชาพระรัตนตรัย (ปิยรัชฎ์ เจริญทรัพย์, 2551) การออกแบบพื้นที่นำเสนอเรื่องราวพระพุทธศาสนามีแนวคิดสำคัญคือการผสมผสานศิลปะและเทคโนโลยีร่วมสมัยเข้ากับสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมของวัด เพื่อคงไว้ซึ่งบรรยากาศแห่งความสงบ ศรัทธา และความขรึมงามที่เหมาะสมแก่การภาวนาและการเรียนรู้ธรรมะ และหนึ่งในองค์ประกอบศิลป์ที่ได้รับการให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งคือดอกบัว ซึ่งในพระพุทธศาสนาถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ ความอง่างาม และการตื่นรู้ โดยในเชิงการตีความเชิงสัญลักษณ์ ดอกบัวถูกนำมาใช้อธิบายระดับศักยภาพของสรรพสัตว์ในการเข้าถึงพระธรรม เช่น คติบัวสี่เหล่า รวมถึงการประยุกต์รูปทรงบัวแปดกลีบเพื่อเชื่อมโยงกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ตามคำสอนในพระไตรปิฎกฝ่ายพระสุตตันตปิฎก (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ก) หรือการนำเสนอ บัวที่กำลังบาน เป็นภาพแทนของความเบิกบานทางปัญญา

และภาวะแห่งการตรัสรู้ตามหลักพุทธธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์, 2542) การเลือกใช้สัญลักษณ์บัวในบริบทนี้ไม่เพียงสร้างความงดงามทางศิลปะ หากยังช่วยให้พื้นที่สะท้อนความหมายทางจิตวิญญาณอย่างลึกซึ้ง สอดคล้องกับความตั้งใจในการออกแบบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในยุคปัจจุบันที่มุ่งเชื่อมโยงผู้คนกับพระพุทธศาสนาในรูปแบบที่เข้าถึงง่ายขึ้น แต่อุดมด้วยคุณค่าทางวัฒนธรรมและความหมายทางธรรมะไม่เสื่อมคลาย ประกอบกับการใช้น้ำในงานออกแบบสื่อความบริสุทธิ์และการเกิดใหม่ อาศัยการไหลเวียนของน้ำเพื่อสร้างความผ่อนคลายและเสริมด้วยแสงธรรมชาติร่วมกับแสงประดิษฐ์เพื่อบรรยากาศอันสงบ พระพรหมคุณาภรณ์ (2542) ยังเสนอว่าแนวคิดนี้สอดคล้องกับคติพุทธที่ใช้น้ำเป็นสัญลักษณ์ของการชำระล้างและความบริสุทธิ์ทางจิตวิญญาณ

ภาพที่ 8 สระพังทอง (สระน้ำโบราณ) ที่ตั้งของโครงการออกแบบมุขลินีท์เจดีย์
ที่มา: ญัฐวัฒน์ จิตศิลป์, เมธี พิริยการนนท์ และวิวัฒน์ วอทอง (2568ฉ)

ภาพที่ 9 ตัวอย่างการออกแบบวางผังมุขลินีท์เจดีย์ที่นำความคิดของความหมายของดอกบัวเหล่า
และบัวที่กำลังบานสื่อถึงความเจริญงอกงามและการตื่นรู้มาใช้ในการออกแบบ
ที่มา: ญัฐวัฒน์ จิตศิลป์, เมธี พิริยการนนท์ และวิวัฒน์ วอทอง (2568ช)

ปัจจุบันการดำเนินงานก่อสร้างมูจลินท์เจดีย์บริเวณสระน้ำโบราณภายในวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ได้มีการศึกษาและออกแบบเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่อง แม้จะเผชิญข้อจำกัดด้านงบประมาณ แต่กระบวนการออกแบบยังคงอาศัยหลักฐานเชิงประวัติศาสตร์และการตีความเชิงสัญลักษณ์เป็นฐานสำคัญ โดยเฉพาะการเชื่อมโยงตำแหน่งทางกายภาพของพื้นที่เข้ากับแนวคิด “สัตตมหาสถาน” ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญทั้งเจ็ดแห่งหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

การเลือกใช้แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการอนุรักษ์คุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของวัดพระธาตุพนม พร้อมกับยืนยันบทบาทของวัดในฐานะศาสนสถานที่มีความสำคัญทั้งในเชิงพุทธศาสนาและในฐานะพื้นที่ที่พัฒนาสถาปัตยกรรมร่วมสมัย งานศึกษาชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าการอ้างอิงและตีความแนวคิดสัตตมหาสถานสามารถใช้เป็นแนวทางสำคัญในการกำหนดทิศทางการออกแบบและการจัดวางองค์ประกอบของศาสนสถาน ให้เกิดความสอดคล้องทั้งในด้านความศักดิ์สิทธิ์ ความสมเหตุสมผลทางประวัติศาสตร์ และความเหมาะสมทางกายภาพ ดังนั้นการออกแบบมูจลินท์เจดีย์จึงมิได้เป็นเพียงโครงการก่อสร้างใหม่ หากแต่เป็นกระบวนการสืบสานเจตนารมณ์ของพุทธศิลป์ที่มีรากฐานอยู่บนหลักฐานและการตีความที่ผ่านการพิจารณาอย่างรอบคอบทางวิชาการ

ภาพที่ 10 การก่อสร้างสระมูจลินท์ในปัจจุบันบริเวณสระน้ำโบราณภายในวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร
ที่มา: ญัฐวัฒน์ จิตศีล, เมธี พิริยการนนท์ และวิวัฒน์ วอทอง (2568ข)

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สรุปผลการวิจัย

สิ่งที่ค้นพบจากผลการวิจัยนี้ พบว่า “สัตตมหาสถาน” มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อองค์พระธาตุพนม เนื่องจากทำหน้าที่เชื่อมโยงมิติทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ศาสนา และความเชื่อของพุทธศาสนิกชนเข้าไว้ด้วยกัน ส่งผลให้พระธาตุพนมมีความหมายทางจิตวิญญาณที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น นอกจากนี้จะเป็นสถานที่ประดิษฐานพระอัฐกธาตุอันศักดิ์สิทธิ์แล้ว พระธาตุพนมยังถูกมองในฐานะ สัตตมหาสถานจำลอง หรือ พุทธคยาจำลอง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่อกระบวนการนำรูปแบบและกรอบแนวคิดทางศาสนาไปใช้ในการออกแบบงานสถาปัตยกรรมภายในวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารอย่างชัดเจน ทั้งนี้กระบวนการและการสร้างแนวคิดการออกแบบมูจลินท์เจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์และสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสมมติฐานที่ว่าพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารอาจมีแบบแผนการจัดวางตำแหน่งองค์ประกอบบางประการที่สอดคล้องกับสัตตมหาสถานในพุทธคยา ซึ่งให้ให้เห็นว่ามีหลักฐานสนับสนุนสำคัญสองประการ ได้แก่ (1) ความเชื่อเกี่ยวกับการเดินทางของพระพุทธเจ้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งส่งผลให้พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำโขงโดยเฉพาะวัดพระธาตุพนม มีความหมายด้านภูมิศาสตร์และคติความเชื่อเชื่อมโยงกับเหตุการณ์หลังการตรัสรู้ เช่น ต้นศรีมหาโพธิ์และสระน้ำโบราณ

ที่สะท้อนภาพของสถานที่ในสัตตมหาสถาน และ (2) การสืบทอดตำนานท้องถิ่นและการสร้างสัญลักษณ์ในพื้นที่วัดที่สอดคล้องกับคติพุทธคยา เช่น การปลูกต้นโพธิ์ การอนุรักษ์สระน้ำ และการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในวัด นำไปสู่สรุปผลการศึกษาที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์แรกของการวิจัย ดังนี้

ผลการวิเคราะห์แนวคิดการออกแบบมูจลินท์เจดีย์ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมจำเป็นต้องยึดโยงทั้งหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ ความหมายเชิงพุทธสัญลักษณ์ และข้อจำกัดด้านกายภาพของพื้นที่จริง การประยุกต์ใช้สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับสระมูจลินท์ บัว ศรีมหาโพธิ์ น้ำ และแสง ช่วยกำหนดทิศทางการออกแบบให้สอดคล้องกับคติความสงบ ความบริสุทธิ์ และความเจริญงอกงาม ตามหลักพุทธศิลป์ ตลอดจนตอบสนองรูปแบบการใช้งานร่วมสมัย ซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่ตรงตามวัตถุประสงค์ข้อที่สอง ด้านกระบวนการออกแบบ การศึกษาค้นคว้าสามารถจัดทำแนวทางที่เป็นระบบและมีลำดับขั้นตอนชัดเจน ตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์และขอบเขตของโครงการ การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน การสำรวจภาคสนาม การวิเคราะห์พื้นที่ การสังเคราะห์แนวคิด การพัฒนาแบบเบื้องต้น ไปจนถึงการนำเสนอผลงานต่อผู้เกี่ยวข้อง แนวทางดังกล่าวสะท้อนความรอบคอบในการพัฒนามูจลินท์เจดีย์ให้เป็นทั้งพื้นที่ศาสนสถานและแหล่งเรียนรู้ในเชิงวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ข้อที่สามของการวิจัย

โดยสรุป การศึกษานี้แสดงให้เห็นว่า การอ้างอิงและตีความแนวคิดสัตตมหาสถานสามารถใช้เป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการออกแบบมูจลินท์เจดีย์วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารได้อย่างมีเหตุผลทางวิชาการ ทั้งในด้านการอนุรักษ์คุณค่าทางศิลปกรรม การตีความอัตลักษณ์ทางศาสนา และการพัฒนาพื้นที่ให้เหมาะสมต่อการใช้งานในปัจจุบัน ซึ่งเป็นฐานสำคัญในการพัฒนารูปแบบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริบทของสังคมร่วมสมัยต่อไป

2. อภิปรายผล

จากการศึกษาในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและอัตลักษณ์ภูมิภาค ผลการศึกษาสอดคล้องกับข้อเสนอของ (Tambiah, 1976) ที่ชี้ว่าศาสนสถานในสังคมเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทั้งทางศาสนาและสังคม-การเมือง การที่พระธาตุพนมมีสถานะเป็นศูนย์กลางศรัทธาของกลุ่มน้ำโขงจึงมิใช่เพียงผลของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ แต่ยังเป็นผลของกระบวนการทางวัฒนธรรมที่สร้างความชอบธรรมและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพื้นที่ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2547) ที่อธิบายว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทยเกิดจากการทับซ้อนของประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และการปฏิบัติของชุมชน ทั้งนี้ในการศึกษายังพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารกับแนวคิดสัตตมหาสถาน พบว่าองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและการจัดผังวัดสะท้อนความพยายามในการเชื่อมโยงสถานที่แห่งนี้กับคติความเชื่อเกี่ยวกับสัตตมหาสถาน แม้ว่าวัดพระธาตุพนมจะมีใช้สถานที่ในพุทธคยาตามประวัติศาสตร์ แต่จากตำนานและแบบแผนการสืบทอดศรัทธา พบว่าวัดแห่งนี้ถูกให้ความหมายในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สัมพันธ์กับเหตุการณ์หลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (สุรัชย์ ชินบุตร, 2559; ธนาวุฒิบุญเหลือ และคณะ, 2565) โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเกี่ยวกับการบรรจุพระอัฐิธาตุซึ่งถือเป็นพระบรมสารีริกธาตุสำคัญตามคติพุทธศาสนาเถรวาท การมีพระธาตุส่วนสำคัญประดิษฐานในพื้นที่ทำให้วัดพระธาตุพนมมีสถานะเป็นศูนย์กลางความศรัทธาอย่างเด่นชัดในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (สุรัชย์ ชินบุตร, 2559) และจากการสำรวจองค์ประกอบทางกายภาพภายในวัดยังแสดงให้เห็นความสอดคล้องเชิงสัญลักษณ์กับลักษณะของสัตตมหาสถาน เช่น การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ การคงไว้ซึ่งสระน้ำโบราณที่ถูกตีความว่าเชื่อมโยงกับ “สระมูจลินท์” ซึ่งเป็นสถานที่ที่พญานาคมูจลินท์แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าหลังตรัสรู้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539ก) การตีความเชิงสัญลักษณ์นี้สะท้อนการใช้ภูมิทัศน์เป็นสื่อกลางในการประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์และเชื่อมโยงมิติทางพุทธประวัติกับพื้นที่ร่วมสมัย แม้พระธาตุพนมจะมีใช้สถานที่จริงในพุทธคยา แต่กระบวนการให้ความหมายผ่านตำนาน การบรรจุพระอัฐิธาตุ และ

การจัดภูมิทัศน์ได้สร้าง “ภูมิทัศน์เชิงสัญลักษณ์” ที่ทำหน้าที่แทนพุทธประวัติในบริบทลุ่มน้ำโขง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผ่านสัญลักษณ์ทางภูมิทัศน์ของ (Eliade, 1959) ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ข้อแรกที่มุ่งวิเคราะห์ความหมายและคุณค่าของสถูปมหาสถานที่มีต่อบริบทวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ในด้านแนวคิดการออกแบบ พบว่าการพัฒนาภูมิทัศน์เจดีย์ในพื้นที่วัดตั้งอยู่บนฐานของสัญลักษณ์เชิงพุทธศาสนาที่ปรากฏเด่นชัด โดยเฉพาะ “ดอกบัว” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ ความเจริญงอกงาม และการตื่นรู้ในพุทธศาสนา (ธงชัย สมุทรโคจร, 2560) แนวคิดนี้สัมพันธ์กับหลักธรรมที่อธิบายระดับสติปัญญาของสัตว์โลกผ่าน “บัวสี่เหล่า” ซึ่งใช้เปรียบเทียบสภาวะความพร้อมในการเข้าถึงธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์, 2543) และแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต, 2543) ซึ่งสะท้อนระดับการพัฒนาปัญญาในกระบวนการเข้าถึงธรรม การนำสัญลักษณ์ดังกล่าวมาแปลงเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมจึงสอดคล้องกับแนวคิดของ (Norberg-Schulz, 1980) เรื่อง “Genius Loci” ที่เสนอว่างานสถาปัตยกรรมควรถ่ายทอดจิตวิญญาณของสถานที่ผ่านรูปทรงและโครงสร้างเชิงความหมาย ไม่ใช่เพียงการจัดรูปแบบเชิงกายภาพ ดังนั้นการประยุกต์ความหมายของดอกบัวและโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์เหล่านี้จึงส่งผลโดยตรงต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมของภูมิทัศน์เจดีย์ ทำให้การออกแบบสามารถถ่ายทอดนัยทางธรรมะ เช่น กระบวนการเจริญปัญญา หรือเส้นทางแห่งการตรัสรู้ ผ่านองค์ประกอบ รูปทรง และการจัดวางพื้นที่ได้อย่างมีความหมาย ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ข้อที่สองของการวิจัยที่มุ่งทำความเข้าใจแนวคิดและกรอบความคิดเชิงสัญลักษณ์ในการออกแบบภูมิทัศน์เจดีย์โดยเฉพาะ

ในด้านกระบวนการออกแบบ พบว่าโครงการภูมิทัศน์เจดีย์ดำเนินงานอย่างเป็นระบบ โดยเริ่มจากการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์ การสำรวจพื้นที่จริง และการวิเคราะห์บริบทด้านกายภาพและจิตตคติความเชื่อของชุมชนยังสอดคล้องกับแนวทางการจัดการพื้นที่มรดกทางวัฒนธรรมของ (UNESCO, 2015) ที่เน้นการบูรณาการข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ คุณค่าทางสัญลักษณ์ และการมีส่วนร่วมของบริบทพื้นที่ในการพัฒนาโครงการใหม่ ก่อนนำผลที่ได้มาพัฒนาเป็นแนวคิดการออกแบบที่ผสานข้อมูลเชิงวิชาการเข้ากับสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา เช่น ความหมายของสระมุจลินท์และดอกบัว เพื่อถ่ายทอดสภาวะความสงบและการตื่นรู้ผ่านองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม แนวทางดังกล่าวช่วยกำหนดรูปแบบพื้นที่ให้สอดคล้องทั้งด้านการใช้งาน คุณค่าทางศาสนา และบริบททางประวัติศาสตร์ อันนำไปสู่ข้อเสนอเชิงกระบวนการออกแบบที่มีความหมายและความเหมาะสมต่อการพัฒนาภูมิทัศน์เจดีย์ในบริเวณวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ผลจากการศึกษาชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารกับแนวคิดสถูปมหาสถานมิได้เป็นเพียงจิตตคติความเชื่อ หากยังเป็นฐานสำคัญของแนวคิดออกแบบและกระบวนการออกแบบภูมิทัศน์เจดีย์ โดยใช้หลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ สัญลักษณ์ทางศาสนา และบริบทพื้นที่มาผสานกันอย่างรอบด้าน ส่งผลให้การออกแบบไม่ใช่เพียงการสร้างองค์ประกอบใหม่ แต่เป็นการสืบทอดคุณค่าทางพุทธศิลป์และการตีความพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริบทสมัยใหม่อย่างมีเหตุผลและน่าเชื่อถือและเป็นกระบวนการตีความและต่อยอดความหมายเดิมของพื้นที่ให้สอดคล้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ ศาสนา และภูมิทัศน์วัฒนธรรม และผลการศึกษาในครั้งนี้สนับสนุนแนวคิดที่ว่า “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” สามารถถูกประกอบสร้างใหม่ผ่านสัญลักษณ์ การจัดผัง และการออกแบบเชิงความหมาย และการพัฒนาภูมิทัศน์เจดีย์ในบริบทวัดพระธาตุพนมจึงเป็นตัวอย่างของการออกแบบสถาปัตยกรรมศาสนสถานที่ตั้งอยู่บนฐานของพุทธจักรวาลวิทยา ประวัติศาสตร์ภูมิภาค และการสังเคราะห์สัญลักษณ์ทางศาสนาอย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

1.1 ส่งเสริมบทบาทของคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากชุมชนเป็นผู้มีความผูกพันกับพื้นที่โดยตรง และเป็นฐานสำคัญในการสืบทอดคุณค่าทางวัฒนธรรม ทั้งยังควรจัดกิจกรรมให้ประชาชนในท้องถิ่นได้เรียนรู้ความสำคัญของวัดพระธาตุพนม ความหมายของสัตตมหาสถาน และบทบาทของพื้นที่ในการพัฒนาชุมชน เพื่อสร้างความภูมิใจและความรู้สึกมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ

1.2 มีการนำข้อมูลจากหลายแหล่ง เช่น โบราณคดี ดำเนินท้องถิ่น เอกสารประวัติศาสตร์ และการสำรวจพื้นที่จริงมาวิเคราะห์ร่วมกัน เพื่อให้การตีความความสัมพันธ์ระหว่างวัดพระธาตุพนมกับคติสัตตมหาสถานมีความชัดเจนและรอบด้านยิ่งขึ้น

1.3 การพัฒนาแนวคิดการออกแบบมูจลินท์เจดีย์ควรยึดโยงกับหลักฐานและสัญลักษณ์ที่ผ่านการตรวจสอบ เพื่อให้การออกแบบสะท้อนความหมายทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง และนำเสนอผลการศึกษาศึกษาต่อวัดหน่วยงานท้องถิ่น และชุมชนเพื่อร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนาอย่างเหมาะสม

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 สัมภาษณ์นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ศาสนศึกษา โบราณคดี และสถาปัตยกรรม เพื่อยืนยันความถูกต้องของการตีความ และเพิ่มความลึกซึ้งทางวิชาการ เพราะการมีข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญจะช่วยลดอคติและการตีความที่อาจเกิดจากมุมมองเพียงฝ่ายเดียว

2.2 การออกแบบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จำเป็นต้องได้รับข้อมูลจากผู้ดูแลพื้นที่โดยตรง เช่น วัด หน่วยงานท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ข้อเสนอในการออกแบบสามารถนำไปใช้ได้จริง ควรมีการทำประชุมร่วมและเวทีรับฟังความคิดเห็นเพื่อให้เกิดการออกแบบที่ตอบโจทย์การใช้งานจริง

2.3 ควรเพิ่มกระบวนการวิจัยเชิงการมีส่วนร่วม (Participatory Research) โดยจัดกิจกรรมเชิงสาธารณะ เช่น เวิร์กช็อป นิทรรศการ หรือการเก็บข้อมูลภาคสนามร่วมกับชุมชน เพื่อรับฟังข้อเสนอ ความต้องการ และวิธีการที่ชุมชนต้องการรักษาอัตลักษณ์ของพื้นที่ และเพิ่มการมีส่วนร่วมจะช่วยให้ผลการวิจัยมีความน่าเชื่อถือและสอดคล้องกับบริบททางสังคมมากขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการออกแบบมูจลินท์เจดีย์ วัดพระธาตุพนมวรณมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม” ฉบับนี้เป็นโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนการวิจัยจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง และนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ประจำปีการศึกษา 2566 สามารถถูกลงได้โดยการได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และวัดพระธาตุพนมวรณมหาวิหาร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2483). *อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)*. โรงพิมพ์ไทยเชชม.

กรมศิลปากร. (2522). *รายงานการขุดค้นและบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม*. โรงพิมพ์พิมพ์เนต.

กรมศิลปากร. (2546). *พุทธสถาปัตยกรรมในประเทศไทย*. กรมศิลปากร.

- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2562). *ประวัติพระพุทธศาสนา ฉบับปรับปรุง*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ธงชัย สมุทรโคจร. (2560). *สัญลักษณ์และความหมายในพุทธศิลป์ไทย*. สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- ธนาวุฒิ บุญเหลือ, กฤษณ ฝิโลปกรณ์ และยุภาพร ไชยแสน. (2565). กระบวนการจัดทำผังแม่บทบริเวณพื้นที่โดยรอบพระธาตุพนมเพื่อเสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม*, 12(2), 329 - 345. <https://doi.org/10.14456/npuj.2022.20>.
- ธัญลักษณ์ อารยตานนท์ และ พระสุทธิสารเมธี. (2565, 1 มิถุนายน). การเผยแพร่พระพุทธศาสนาบนเส้นทางการค้าในดินแดนสุวรรณภูมิ. ใน *รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 4 “พุทธศาสนาและปรัชญา : แนวคิดมุมมอง สู่สันติภาพ”* (หน้า 300–314). มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ประเสริฐ ฒ นคร. (2526). *พุทธประวัติศึกษา : ตำนานพระเจ้าเลียบโลก*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปิรัชฎ์ เจริญทรัพย์. (2551). บัว : สัญลักษณ์ของพุทธศาสนา. *หมอชาวบ้าน*, (351), 40 - 45.
- พนม ทิพยจักร์. (2549). *พระธาตุพนม : ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และการสักการะ*. กรมศิลปากร.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2542). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2543). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. มูลนิธิพุทธธรรม.
- พุทธศาสนสมาคมแห่งศรีลังกา. (2539). *เจ็ดสัปดาห์หลังการตรัสรู้*. Buddhist Publication Society.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ก). *พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มัคคสังยุต เล่ม 14). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ข). *พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่ม 25). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2542). *พระไตรปิฎก ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย* (พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่ม 25). มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2543). *สุวรรณภูมิ : ภูมิหลังประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้*. มติชน.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2547). *ความหมายและโครงสร้างของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย*. มติชน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2546). *พระธาตุพนม : ตำนาน ประวัติศาสตร์ และความเชื่อในลุ่มน้ำโขง*. มติชน.
- สุรัชย์ ชินบุตร. (2559). *อุรังคธาตุนิทานพุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับอีสานล้านช้าง : การสืบทอดและการสร้างสรรค์*. *วารสารไทยศึกษา*, 12(1), 1 - 32.
- Eliade, M. (1959). *The Sacred and the Profane*. Harcourt.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius Loci : Towards a Phenomenology of Architecture*. Rizzoli.
- Tambiah, S. J. (1976). *World Conqueror and World Renouncer*. Cambridge University Press.
- UNESCO. (2015). *Managing Cultural World Heritage*. UNESCO.